

*Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2015. Вип. 19. С. 398–403.*

МУЗЕЇ, БІБЛІОТЕКИ, АРХІВИ

Тетяна АНАНЬЄВА

**КИЇВСЬКІ АРХЕОЛОГІЧНІ СТАРОЖИТНОСТІ
ТА ЕКОНОМІКА ПРЕСТИЖУ НА ПОЧАТКУ ХІХ ст.
(за даними джерел особового походження)**

Непересічні пам'ятки світового культурного і наукового значення, віднайдені внаслідок київського археологічного буму 1820–1830-х рр., упродовж двох наступних століть постійно перебували в полі зору дослідників. Золоті ворота, Десятинна та Ірининська церкви, розкопані саме в ті роки, залишаються в актуальних дослідженнях широкого кола проблем від будівельних технологій зодчих, реконструкції вигляду споруд, їх семантики – до охорони пам'яток у міському середовищі [див. напр.: Пам'ятники ..., 1986; Матеріали ..., 2006; Історія міста Києва ..., 2009].

З пильним інтересом до київських старожитностей контрастує байдужість історіографії до самого процесу їх відкриття, перебігу розкопок як заходу, що потребує колективних організаційних, інтелектуальних, емоційних ресурсів і зусиль. Не було звернуто увагу і на економічний аспект археологічних подій, хоча проблема матеріальних ресурсів при проведенні таких масштабних розкопок набуває неабиякого значення. Існує й інший бік економічних питань, пов'язаний з первинним змістом економічного як значущого для майнового стану та добробуту людини: як співвідносилися ентузіазм і економічна зацікавленість піонерів київської археології?

До спроби розгляду “економічного блока” питань спонукають декілька факторів: передусім, на цьому “наполягають” виявлені джерела, що містять відповідну інформацію; по-друге, – полідисциплінарні методи відкривають нові дослідницькі можливості в гуманітаристиці [див. напр.: Бурдые, 1993; Макеев, 2009; Долгин, 2006; Дрисколл, 2002; Інглиш, 2009; Рейтблат, 2011]; нарешті, в конкретному і “вузькому” плані – інтерпретація деяких київських археологічних подій, зафіксованих джерелами, неможлива без урахування соціо-економічних практик. Отже, писемні джерела стимулюють постановку економічних питань довкола ранніх епізодів київської археології і разом з тим створюють базу для відповідей на них.

Значна роль джерел особового походження обумовлена специфікою раннього етапу історії вітчизняної археології. В першій третині ХІХ ст. пошуки старожитностей лише наближалися до початкової стадії інституалізації, була відсутня організаційна структура, не визначені принципи взаємовідносин із владою і суспільством. Спроби створити соціальний інститут – ввести регламентацію неорганізованої діяльності, здійснити її юридичну легалізацію, формалізувати спілкування і встановити ієрархію – були ледве помітні. Проведення розкопок було справою приватної ініціативи – в Києві це неписане правило не знало винятків. Звичайно, любитель старожитностей мав отримати дозвіл на розкопки, але це було пов'язано з безпекою земляних робіт, благоустроєм міста, з правами власності на землю.

Приватна особа, не пов'язана службовими обов'язками з розкопками, брала на себе провадження заходів, що потребували особистих витрат без гарантії їх компенсації, оскільки археологічні дослідження ще не отримали відповідного місця серед культурних практик соціуму і не гарантували визначних подій-знахідок. До 1833 р. владні структури не фінансували київські розкопки.

У неінституціоналізованій діяльності з відкриття старожитностей, яку вважали належною до сфери “високого”, економічні відносини не мали усталених правил фіксації офіційними документами. У київському випадку їхню функцію почасти перебрали документи особового походження протагоніста тих археологічних подій, неперевреного за результативністю –

Кіндрата Лохвицького (1770–1849). Його чимале за обсягом листування і щоденник за 1832 – початок 1834 р. [див. про джерела: Оглоблин, 1889; Ананьєва, 2009а; 2009б] дозволяють наблизитися до відповідей на поставлені питання.

Археологія стала захопленням статського радника К. Лохвицького у досить поважному віці. Після свого переїзду до Києва він у 1824 р. потрапив на розкопки Десятинної церкви, ініційовані київським митрополитом Євгенієм (Болховітіновим) [Ананьєва, 1996]. Все подальше життя київські старожитності були сенсом його діяльності. На схилі непростого кар'єрного шляху (від 14-го класу Табеля про ранги до 5-го – статського радника) К. Лохвицький чомусь взявся витратити власні кошти на заняття, яке спочатку було новим не лише для нього, а й для переважної частини соціуму. Деякі статті витрат К. Лохвицький фіксував у своєму щоденнику за 1832–1833 рр. Із записів видно, що витрати на “работы и прочее по раскрытию древностей” К. Лохвицький оцінював приблизно в 25 руб. на тиждень, іноді сума сягала 50 руб. Однак, невеликий фрагмент чернетки (!) щоденника, що вцілів серед паперів, показує, що йдеться не про реальні витрати, а саме про те, як їх оцінював археолог. Звертаючись до влади по допомогу на розкопки Золотих воріт, він просив нечувану суму – 5 000 руб., запевняючи, що “умереннее и выгоднее сметы ни я и ни кто не может сделать” [ІР НБУВ, ф. ІІ, од. зб. 22950, арк. 24]. Але ціна, запропонована підрядником навіть за більший обсяг робіт, склала 971 руб. 20 коп. [ІР НБУВ, ф. ІІ, од. зб. 22952, арк. 2].

Регулярну грошову підтримку (щороку 1 500 руб.) було виділено лише у жовтні 1833 р.; генерал-губернатор В. Левашов розпорядився, щоб “сумма сия расходуема была по его предписаниям единственно на сей только предмет [тобто розкопки – Т.А.]” [ІР НБУВ, ф. ІІ, од. зб. 22951, арк. 58]. Коли у 1835 р. К. Лохвицький намагався отримати 500 руб. на інструменти та канцелярські потреби, губернатор відповів, що на “посторонние и ненужные предметы [сумма – Т.А.] употреблена быть не может” [ІР НБУВ, ф. ІІ, од. зб. 22952, арк. 119]. Проте, було би помилкою вирішити, що розкопки, здійснені “на собственный кошт”, залишалися без жодної компенсації.

Пошуки старожитностей К. Лохвицький здійснював, ідентифікуючи себе як чиновника 5-го класу (свій чин він наполегливо акцентував). Для легітимації археологічної діяльності він використовував моделі чиновницького дискурсу (протекція, покровительство “начальственной особы”, дотримання ієрархії, нагородження новим чином тощо). Чиновник у відставці К. Лохвицький ввірив свою діяльність покровительству генерал-фельдмаршала Ф. Остен-Сакена, котрий користався особистою прихильністю імператора. Власне початок найінтенсивнішому етапу розкопок (1832–1833) було схвалено Сакеном і саме він “приказал приготовить подписку” для збирання на них грошей. Збережена “Копия подписки на раскрытие древностей в Киеве” [НБУВ ІР, ф. ІІ, од. зб. 22951, арк. 3–3зв.] анонсує Хрестовоздвиженське місце розкопу, формулює завірительну формулу (“Одоброя предприятие труда сего добровольно любители Древностей подписуемся <...>”), називає прізвища та суми: Ф. Остен-Сакен (100 руб.), предводитель дворянства (25 руб.), генерал-губернатор (100 руб.), губерньський предводитель дворянства (50 руб.) та ін. – всього п'ятнадцять осіб, сума склала 725 руб. У щоденнику К. Лохвицького згадано “списки подписки”, які розсилалися іменитим і заможним людям (серед адресатів графиня А. Орлова-Чесменська, велика княгиня Єлена Павлівна, сенатори, міністри, меценати).

Щоб вказати на ще один спосіб матеріального заохочення археолога (який поки що залишається на рівні гіпотези), звернемося до цікавого свідчення О. Ставровського, котрий за часів праці ад'юнктом Університету Св. Володимира в 1838 р. проводив розкопки в садибі Корольова (вул. Володимирська, 9–11). Власник садиби вимагав велику компенсацію за можливість розкопок на тій підставі, що “отставной чиновник 5-го класса Лохвицкий убеждал его, что одни три гривны [монетні гривні – злитки срібла – Т.А.] стоят ценою более тысячи рублей ассигнациями и перстни еще более тысячи рублей” [ІР НБУВ, ф. ІІ, од. зб. 22944, арк. 12]. Ймовірно, ведучи розкопки на Старокиївській горі, К. Лохвицький не з чуток знав про

вартість цінних древніх речей. Хоча в його власних звітах згадок про такі знахідки немає, важко припустити, що їх дійсно не було в цій частині Стародавнього Києва.

Наприкінці 1833 р. К. Лохвицький почав нарікати на нестачу коштів. Крім листів потенційним “спонсорам” з твердженням, що він “*состояние свое <...> истощил на обогащение истории отечественной по открытиям*” [Оглоблин, 1891, с. 171], посипалися клопотання про надання йому столових грошей. Генерал-губернатор у зверненні до міністра внутрішніх справ Д. Блудова навів цікаві аргументи на підтримку археолога:

“Жительствующий в городе Киеве чиновник 5 класса Лохвицкий, не престававший с одинаким рвением усердствовать к открытию древностей и тем обогащать полезными сведениями достопамятную историю одного из древнейших российских городов, по справедливости заслуживает внимание правительства. Ограниченность, получаемого им из казны содержания, на будущее время легко может повергнуть его в невозможность продолжать свои труды. А как г. Лохвицкий долговременно упражняется в сих изысканиях получив уже к тому потребный к тому навык, который нескоро может быть приобретен другим, то, дабы не потерять ожидаемую от дальнейших его открытий пользу, я имею честь покорнейше просить Ваше превосходительство обязать меня исходатайствованием у Государя императора назначения ему по две тысячи рублей в год столовых денег” [ІР НБУВ, ф. ІІ, од. зб. 22950, арк. 93].

Відповідь була негативною, оскільки “*сверх получаемого сим чиновником жалованья и квартирных денег*”, у листопаді 1833 р. вже була “*назначена <...> особая сумма на открытие древностей города Киева*” [ІР НБУВ, ф. ІІ, од. зб. 22950, арк. 105–105зв.]. Отже, для свого часу К. Лохвицький мав добре державне забезпечення і, як ми вже знаємо, додаткові джерела надходжень. Принаймні цей запис у щоденнику навесні 1832 р. засвідчує стан його фінансових справ: “*<...> взаимы дал я г-ну киевскому дворянскому предводителю Николаю Ивановичу капитану Бутовичу 2 тысячи руб.*” [ІР НБУВ, ф. ІІ, од. зб. 22949, арк. 8]. Тобто археолог мав можливість позичити суму, що дорівнювала річному окладу деяких губернаторів [Писарькова].

Але з часом матеріальні проблеми насправді загострилися. У 1843 р. К. Лохвицький через київського професора П. Авсеньова вів переговори з московським істориком М. Погодіним щодо продажу свого зібрання старожитностей. Готовність віддати все за півціни пояснювалася фінансовим крахом археолога. П. Авсеньов відвідав К. Лохвицького, оглянув колекцію та підтвердив: “*То, что говорил он [К. Лохвицкий – Т.А.] о бедности своей, весьма справедливо*” [Барсуков, 1893, с. 253–254].

Щоб зрозуміти причину такого погіршення економічного стану вельми заможного статського радника, маємо повернутися до розкопок 1830-х рр. і відкрити завісу над ще однією статтею його витрат. Виявляється, під час розкопок К. Лохвицький підносив дари іменитим особам, церквам, інституціям.

Під враженням від “паперів” К. Лохвицького з архіву протоієрея М. Оглобліна, його син археограф М. Оглоблін писав про пожертви К. Лохвицького до музею Київського університету. Але редактор часопису, що друкував статтю М. Оглобліна (1891), додав прикметний коментар: “*вклад Лохвицкого в музей состоит: 1) из кирпичей, обломков и т. п. 2) из древностей поддельных: копие Ярослава, пшеница св. Андрея, новодельные вериги, голосники и т. п. – В числе 100 предметов едва 5–6 имеют археологическое значение*” [Оглоблин, 1891, с. 166–167]. У щоденнику також зафіксовано цілу низку подарованих предметів, які археолог називав (і очевидно широко вважав) “*священными древностями*”, знайденими під час розкопок, але знову йшлося про уламки каміння, гнілі зерна пшениці тощо.

З прагматичної точки зору ці речі не мали цінності, без додаткових атрибутів їх неможливо було б упізнати як старожитності. І К. Лохвицький, витрачаючи чималі гроші, замовляв для своїх дарувань коштовне обрамлення – срібні глечики і таблички з вигравійованими написами, кіоти, які покликані були обґрунтувати нематеріальну, духовну, неминущу цінність дарів, які подано у такій “упаковці”.

Згадаємо, що, хоча духовні та культурні цінності – це не речі, а стосунки (зі значною конвенційною складовою), чимало з них опредмечуються, і люди часто маніпулюють духовними цінностями як речами, тобто купують, продають, накопичують, дарують.

К. Лохвицький надавав символічного значення уламкам і гнилим пшеничним зернам, а отже, переводив їх до категорії цінних, унікальних знахідок – “*священних древностей*”. Разом зі статусом духовних цінностей вони набували символічної вартості, і “*виручка*”, на яку очікував археолог, була теж символічною (що не заперечувало отримання в подальшому і матеріальних благ).

Дари – “*священные древности*” – не могли залишитися без відповіді: в церемонії дарування неповага до дару була рівнозначною невдячності, що вважалась ознакою поганого виховання, а відтак – низького походження; для тих представників вищих кіл суспільства, яким К. Лохвицький призначав дари, це було неприпустимим. Відповіддю на дари археолога були віддарування: або цінні речі (як персні з діамантами від вел. кн. Єлени Павлівни і від цесаревича Олександра, нагородна шабля від П. Вітгенштейна), або частіше – словесні виявлення вдячності (від князя М. Рєпніна, Д. Бібікова, міністрів та ін.). Для К. Лохвицького саме прийняття його дарів було не менш важливим, ніж віддарування. Дар був інвестицією у формування взаємин, а прийняття дару означало санкцію на діяльність, конвертувалося в визнання, легітимацію археологічних занять.

Участью в обміні дарами з тими, з ким К. Лохвицький прагнув асоціювати себе, він маркував свою приналежність до цієї соціальної групи; він відтворював себе не просто як чиновника, а як причетного до вищих соціальних страт. Кожне схвальне слово К. Лохвицький переказував у листах до інших кореспондентів із зазначенням привілейованого автора. Під час дарування-віддарування відбувався обмін ресурсами: економіка дару продукувала економіку престижу.

А що ж ті, хто брав такі дари? Невже вони керувалися виключно засадами доброго виховання? Звичайно, ні. То була епоха, коли формування культурної ідентичності освіченого суспільства все тісніше пов’язувалося з формуванням історичної свідомості. Інтерес до старожитностей ставав статусним символом. Дивні підношення К. Лохвицького представляли одну із універсальних функцій дарів – трансляцію етичних цінностей [Барсукова, 2004, с. 8]. Як ми бачили в характеристиці, яку дав К. Лохвицькому генерал-губернатор, чиновнику 5-го класу вдалося сформувати репутацію знавця старожитностей. Одним із засобів конструювання репутації як форми соціального капіталу слугували дари.

Так тривало приблизно до кінця 1830-х рр. – допоки культурного багажу К. Лохвицького вистачало для успішної участі у грі за високий статус. Однак, відкриття університету в Києві, створення Тимчасового комітету для вишукування старожитностей, поява корпорації вчених – сформували експертне співтовариство, здатне розрізняти історичні та символічні культурні цінності. З іншого боку, нові культурні блага – предмети старовини увійшли до споживчого стандарту еліти суспільства. Почалося становлення ринку нової символічної продукції. Про це сигналізував розвиток такої специфічної форми споживання, як колекціонування. Але “*древностям*” К. Лохвицького тут не було місця. (Не випадково П. Авсеньов навіть не згадав про “*кабинет археологический*”, який К. Лохвицький теж пропонував М. Погодіну [Барсуков, 1893, с. 253–254]).

У 1848 р. у Москві М. Закревський завершив перший варіант “*Описания Киева*”. Рік потому, коли “*Описание*” вийшло з друку, в Києві не стало Кіндрата Лохвицького.

Через п’ятнадцять років, у 1864 р., М. Закревський відвідав рідний Київ, готуючи друге видання своєї праці. Після спілкування в київських наукових колах і знайомства з деякими документами, М. Закревський додав характеристику К. Лохвицького як “*человека недалекого образования*”, якому “*никто на слово не поверил*” і “*современники с улыбкою смотрели на антикварное заблуждение Лохвицкого*” в його пошуках Хреста Апостола Андрія [Закревский, 1868, с. 416].

Насправді це твердження віддзеркалює не ставлення, що існувало в 1820–1830-х рр., а фіксує ті зміни, які протягом 1840–1860-х рр. відбулися у сприйнятті старожитностей, їх інтерпретації, в практиках їх наукового та позанаукового побутування. Ці зміни, початок яких К. Лохвицький встиг застати, нанесли непоправної шкоди економіці престижу чиновника 5-го класу. Очевидно, його сил забракло, щоб вплинути на ситуацію. Але будь-що-будь, принаймні одне твердження М. Закревського залишатиметься безперечним: К. Лохвицький насправді *“оставил по себе вечную память в Киеве”* [Закревский, 1868, с. 417] – відкриті ним пам’ятки, зокрема один із символів міста – Золоті ворота.

ЛІТЕРАТУРА

Ананьєва Т.

- 1996 Десятинна церква: коло витоків археологічних досліджень (1820–1830-ті рр.) // Церква Богородиці Десятинна в Києві. – К. – С. 15–23.
- 2009а “Экспедиции” Кондрата Лохвицкого (из киевской переписки археолога 1830-х годов) // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип. 3. – С. 248–280.
- 2009б Производство знаний о киевских древностях в начале XIX в.: протагонисты и статисты (по эпистолярным и мемуарным источникам) // Наукові записки / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ. – Т. 19. – Кн. 1. – С. 603–630.

Барсуков Н.

- 1893 Жизнь и труды М.П. Погодина. – Кн. VII. – СПб. – XVI, 603 с.

Барсукова С.Ю.

- 2004 Нерыночные обмены между российскими домохозяйствами. – М. – 51 с.

Боярченко В.В.

- 2012 Провинциальные исследователи старины в российском историографическом пространстве середины XIX века // Историческая культура императорской России: формирование представлений о прошлом. – М. – С. 258–279.

Бурдые П.

- 1993 Рынок символической продукции // Вопросы социологии. – № 1–2.

Гофман И.

- 2000 Представление себя другим в повседневной жизни. – М. – 304 с.

Долгин А.

- 2006 Экономика символического обмена. – М. – 632 с.

Дрисколл Д.

- 2002 Человек без интереса: Экономика дарения в романе Ф.М. Достоевского “Идиот” [Электронный ресурс] // Новое литературное обозрение. – № 58. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2002/58/dris.html>.

Закревский Н.

- 1868 Описание Киева. – Т. I. – М.: Моск. археолог. общество. – 455 с.

Инглиш Д.

- 2009 Экономика престижа [Электронный ресурс] // Иностранная литература. – № 7. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/inostran/2009/7/in8.html>.

ІР НБУВ

- Ф. П. – Од. зб. 22944.
Ф. П. – Од. зб. 22949.
Ф. П. – Од. зб. 22950.
Ф. П. – Од. зб. 22951.
Ф. П. – Од. зб. 22952.

Історія міста...

- 2009 Історія міста Києва з найдавніших часів до 2000 року: Науково-допоміжний бібліографічний покажчик у виданнях від XVII ст. до 2000 року. – Т. 2: Матеріали та духовна культура Києва. – Кн. 5. – К. – 199 с.

Ковалев А.

- 2000 Книга Ирвинга Гофмана “Представление себя другим в повседневной жизни” и социологическая традиция // Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни. – М. – С. 5–28.

Макеев М.

- 2009 Николай Некрасов: Поэт и предприниматель. Очерки о взаимодействии литературы и экономики. – М. – 236 с.

Матеріали...

- 2006 Матеріали до бібліографії Києво-Печерської лаври: Науково-допоміжний бібліогр. покажчик / Авт.–упор. О.І. Марченко. – К. – 356 с.

Оглоблин Н.

- 1889 Из бумаг К.А. Лохвицкого // Киевская Старина. – № 7. – С. 239–245.
1891 К истории открытия Золотых ворот (1832–1838 гг.) // ЧИОНЛ. – 1891. – Т. V. – С. 171.

Памятники...

- 1986 Памятники истории и культуры Киева: Научно-вспомогательный библиографический указатель / Сост. Л.А. Балацкая. – К.: Наукова думка. – 159 с.

Писарькова Л.Ф.

- Российский чиновник на службе в конце XVIII – первой половине XIX века [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://vivovoco.astronet.ru/vv/papers/men/pisar_1.htm#108

Рейтблат А.И.

- 2011 Словесность как коммерция [Электронный ресурс] // Новое литературное обозрение. – № 108. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2011/108/re40-pr.html>

Tatiana ANANIEVA

KYIV ANCIENT ANTIQUITIES AND BUSINESS OF GOODWILL IN THE EARLY XIX CENTURY (BASED ON PERSONAL ORIGIN SOURCES)

The article deals with the economic aspect of the archaeological activity of one of the early stage of Kiev archaeology protagonists (1830s) Kondrat Lokhvitsky, who made large-scale excavations and a number of discoveries, including the Golden Gate and Irininskaya church. Diary and correspondence of Lokhvitsky can detect economic motivation and strategy of constructing identity, their conditionality and value for the archaeological activities. The success of the opening of antiquities was promoted by the use of models of official discourse, patronage of authorities and the economy of prestige that allowed him to convert a symbolic value in the achievement of his socialization. However, the appearance of the expert community, represented by university professionals, “disqualified” the official-archeologist, and eventually unmasked many of his finds. Nevertheless, it was due to Lokhvitsky that interest to archaeological monuments was provoked.